

BORLIQ FALSAFASINING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

BOLBEKOV XONDAMIR ABDURAZOQ O'G'LI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari

Universiteti Samarqand filiali

Email: bolbekovxondamir@gmail.com

Ilmiy rahbar

AZIMOV SHERZOD

Annotatsiya: Uch ilmiy maqolada borliq falsafasining (ontologiyaning) fundamental masalalari, uning nazariy-metodologik asosi va tarixiy-evolyutsiya bosqichlari falsafiy tahlil natijalari. Tadqiqotda substansial taraqqiyotdagi muammolar, uning muammolari va insoniyat tafakkuri. Maqolada borliq va yo'qlikning dialektik munosabati, tabiat, inson va ijtimoiy borliq ontologik statusi, "ideal obyektlar" tarkibiy qismi asosida ma'naviy borliqning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-falsafiy asoslab beriladi. Zamonaviy texnogen taraqqiyot natijalari o'laroq virtual borliqning metodologik funktsiyalari ham tahlil markazidadir.

Kalit so'zlar: Borliq, ontologiya, yo'qlik, dialektika, Vojibul-vujud, ideal obyektlar, ruh haqidagi fanlar.

Kirish

Falsafa fani insonning olamga munosabatini ifodalaydi yaxlit nazariy bilimlar tizimi, borliqning o'rnatish va mavjudlikning fundamental elementlarini tadqiq qiladi. Professor N. Shermuhamedova qayd etganidek, falsafiy tafakkur ontologiya, gnoseologiya va metodologiya kabi sohalar sintezi orqali olamning ilmiy tizimdagi o'rnini belgilovchi intellektual poydevordir.

Borliq muammosi ontologiyaning fundamental asosi bo'lib, u olamning cheksizligini, uning substansial birligini va mavjudlikning umumiy imkoniyatlarini o'rganishni maqsad qiladi. Falsafiykur taraqqiyotida borliqfak ta'lim tizimidagi akademikologik emas, balki barcha gnose paradigmalarining barqarorligi'ich bo'lib xizmat qiladi. Zero, borliqning ont maqomini anglamasdan turib, inson va olam o'zaro murakkab substansial aloqani, bilish jarayonining metodologik asoslarini hamda fanning fundamental vositalarini to'liq talqin etish imkonsizdir.

Borliq va yo'qlik qismlarining dialektik bog'liqligi

Borliq va yo'qlik munosabati ontologiyaning eng qadimiy va mantiqiy murakkab muammolaridan biri bo'lib, ular o'zaro qarama-qarshiliklar birligi va

kurashga qo'shimcha tahlil qilish zarur. Yo'qlik shunday mutloq bo'shliq emas, balki borliqning o'z chegarasi, uning transformatsiya joyi va yangi sifatga o'tish mumkin.

Ontologik nuqtayi nazardan, "yo'qlik borliqning bunyodkori va kushandasi" g'oyasi substansial o'zgarishlar mexanizmini ochib beradi. Borliq faqat yo'qlik bilan bo'lgan munosabatidagina "aniqlangan" (determinativ) maqomga ega bo'ladi. Hegelcha dialektik mantiqqa ko'ra, sof borliq va sof yo'qlik o'zining mavhumligida bir-biriga teng bo'lib, fayl sintezi ishlab chiqarish "Paydo bo'lish" (Werden/O'tish) jarayoni vujudga keladi. Binobarin, yo'qlik borliqning ishlashi uchun ont zamin (bunyodkor) ishlab chiqarishni bajarsa, muayyan sifatga ega bo'lgan predmetlarning inkor etilishi (kushanda) orqali taraqqiyotning uzluksizligini ta'minlash. Bu dialektik munosabat borliqning statik emas, balki dinamik jarayon isbotlovchi yaxshi mezondir.

Borliq haqidagi tarixiy-falsafiy konsepsiyalar

Borliqning rivojlanishini anglashga in insoniyat madaniyatining turli bosqichlarida turlicha talqin qilingan:

Zardo'shtiylik: Ushbu ta'limotda borliqning asosi sifatida olov va quyoshning ramziy hamda substansial talqini oldindan suriladi. Olov moddiy narsa emas, balki bor mumkin poklovchi, tartibga soluvchi va hayotsh etuvchi ilohiy quvvat sifatida tavsiflanadi.

Sharq peripatetizmi: Abu Nasr Forobiy va Aziziddin Nasafiy qarashlarida borliq iyerarxik tizimga ega. Bunda Vojibul-vujud (Zaruriy borliq – barcha mavjudotlarning asosi va emanatsiya manbayi) hamda Mumkinul-vujud (Imkoniy borliq – moddiy olam va inson) o'zining umumiy ontologik zaruriyat tahlil qiladi. Vojibul-vujud o'zidan nur sochuvchi ("fayz") substansiya bo'lib, Mumkinul-vujud unga nisbatan qaram va o'tkinchi maqomga ega.

Hegel falsafasi: Borliq "Mutloq g'oya"ning o'z-o'zini anglash jarayonidagi ilk mantiqiy bosqichdir. Hegel ontologiyasida borliq mantiqiy kategoriyalar (sifat, miqdor, o'lchov) orqali namoyon bo'ladi va oxir-oqibat o'zining ma'naviy tasvirini anglab yetadi.

Antik davr ontologik qarashlarining qiyosiy tahlili

Faylasuf Borliq mohiyati Metodologik yondashuv

Parmenid Borliq yagona, o'zgarmas va bo'linmasdir. Yo'qlik mavjud emas. Sensor idrokni inkor etgan holda sof mantiqiy-ratsional tahlil.

Demokrit Borliq bo'linmas zarralar (atomlar) va bo'shliqdan (yo'qlikdan) iborat Atomistik materializm va determinizm paydo bo'lishi.

Suqrot Borliq inson ongi va axloqiy namoyonlar orqali namoyon bo'ladi. Antropologik burish va dialektik suhbat (mayevtika).

Borliqning asoslari va hujjat ontologik tahrir

Borliqning serqirraligi uning turli namoyon bo'lishida aks etadi:

Tabiat borlig'i:

Birinchi tabiat: Inson aralashuvisiz mavjud bo'lgan, azaliy va obyektiv moddiy dunyo (biosfera, kosmos).

Ikkinchi tabiat: Insonning ongli faoliyati va texnogen taraqqiyoti rivojlanishi sun'iy reallik (shaharlar, mashinalar, texnologiya).

Inson va ijtimoiy borliq: Inson biologik tur va ijtimoiy sub'ekt sifatida ikki reallik chorrahasida turadi. Ijtimoiy borliq – bu insonlararo munosabatlar, ishlab chiqarish va madaniy merosning dialektik birligidir.

Ma'naviy va Virtual borliq: N. Shermuhamedova ta'limotiga ko'ra, ma'naviy borliqning asosi "ideal obyektlar"dir. Ush ob'ektlar real mavjud bo'lsa-da, narsalardan farqli o'laroq, hajm va makon o'lchoviga ega emas. Bu soha "ruh haqidagi fanlar" (teologiya, dinshunoslik, estetika, etika, sotsiologiya) predmetini tashkil qiladi. Virtual borliq esa zamonaviy axborot texnologiyalari mahsuli bo'lib, u "ideal obyektlar"ning yangicha texnogen simulyatsiyasida inson faoliyatining yangi ontologik maydoniga aylandi.

Borliqning atributlari: Harakat, Fazo va vaqt

Borliq atributlari – bu materiyaning yashash usuli va ajralmas xususiyatlaridir:

Harakat: Materiyaning mavjudlik usuli bo'lib, u mutloq tinch holatni inkor etadi.

Mexanik harakat: Fazoviy ko'chish.

Biologik harakat: Organik tizimlardagi modda almashinuvi va evolyutsiya.

Ijtimoiy: Jamiyatdagi sifat o' harakatlari va progressiv taraqqiyot.

Makon (Fazo va Zamon (Vaqt): Fazo obyektlarning ko'lami va joylashish tartibini, vaqt esa jarayonlarning jarayoni) va ketma-ketligini ifodalaydi. Ularning obyektivligi, cheksizligi va nisbiyligi (Eynshteynning nisbiylik nazariyasi kontekstida) borliqning fundamental karkasini tashkil etadi.

Falsafiy kategoriyalar va borliq

Kategoriyalar borliqning ichki strukturasi ochib beruvchi eng muhim metodologik yordamdir:

Miqdor va Sifat: Borliqdagi o'zgarishlar mexanizmini tushuntiradi. Miqdoriy o'zgarishlarning me'yordan chiqishi sifat sakrashiga va yangi ontologiya statusga olib keladi.

Mohiyat va Hodisa: Borliqning ichki, quruq asosi (mohiyat) va uning tashkiloti namoyon bo'lish shakli (hodisa) o'zining dialektikani ko'rinishi.

Sabab va Oqibat: Determinizm rivojlanishining poydevori bo'lib, borliqdagi barcha hodisalarni ishlab chiqarish va fan metodologiyasining bashorat qilish funksiyasini ta'minlash.

Xulosa

Borliq falsafasi insoniyatning intellektual va ilmiy-metodologik faoliyati uchun strategik asosda. Ontologik bilimlar fanning har qanday tadqiqot obyektining ishlashini aniqlashda metodologik tekshirish funksiyasini. N. Shermuhamedova ta'kidlaganidek, ayniqsa "ideal obyektlar" va "ruh haqidagi fanlar"ni o'rganish hozirgi global o'zgarishlar inson ma'naviy borlig'ini saqlab qolish va fanning gumanistik nuqtai nazarini chuqurlashtirishda hal qiluvchi himoya ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shermuhamedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. Toshkent: «Aloqachi», 2008.
2. Kant I. Sof aqlning tanqidi (Kritika chistogo razuma). Moskva: "Mysl", 1994 yil.
3. Hegel G. Mantiq ilmi (Nauka logiki). Moskva: "Misl", 1970 yil.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent: «Xalq merosi», 1993 yil.
5. Mamadarshov A. Ontologiya va gnoseologiya (O'quv qo'llanma). Toshkent: «Faylasuflar jamiyati», 2012.